

Ἡ ἐνότητα καὶ ἡ τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ (Τὸ τριαδικὸ δόγμα)

Μιχαήλ Βασ. Γαλενιανού*

Πρόλογος

Τὸ τριαδικὸ δόγμα εἶναι τὸ «πλέον θεμελιώδες δόγμα τῆς Ἐκκλησίας»¹. Τὸ περιεχόμενό του συνοψίζεται στὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «μονὰς ἅμα καὶ τριάς», δηλαδή ἕνας καὶ συνάμα τριαδικός. Αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ μία αὐθαίρετη ἐπινόηση, ἀλλὰ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ, ὅπως καταγράφεται στὴν Ἁγία Γραφή. Ἡ παροῦσα μελέτη γιὰ τὸ τριαδικὸ δόγμα περιλαμβάνει τρεῖς ἐνότητες: Στὴν πρώτη περιγράφεται ἡ διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ (τὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἕνας), στὴ δεύτερη παρουσιάζονται συνοπτικὰ οἱ βιβλικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ καὶ στὴν τρίτη παρατίθεται ἡ ὀρθόδοξη διδασκαλία γιὰ τὸ συναμφότερο τῆς ἐνότητας καὶ τῆς τριαδικότητας τοῦ Θεοῦ.

1. Ἡ ἐνότητα τοῦ Θεοῦ

Τὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἕνας ἀποτελεῖ βασικὴ διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας.

Στὴν πρώτη ἐντολὴ τοῦ Δεκαλόγου ἀναφέρεται ὅτι «ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεὸς σου ... οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ»². Στὸ

* Ὁ Μιχαήλ Βασ. Γαλενιανὸς εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας καὶ διδάκτωρ Φιλοσοφίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Ν. Μητσόπουλος, *Θέματα Ὀρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας*, Ἀθῆναι 1983/2008, σ. 58.

2. Ἔξ. 20, 2-3.

Δευτερονόμιο επίσης γράφεται: «Ἄκουε, Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστι»³. Διὰ τοῦ προφήτη Ἡσαΐα πάλι ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει ὅτι: «ἔμπροσθέν μου οὐκ ἐγένετο ἄλλος Θεὸς καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔσται. ἐγὼ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστι πάρεξ ἐμοῦ ὁ σῶζων»⁴ καὶ ὅτι «ἐγὼ πρωτὸς καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα· πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεός»⁵.

Σὲ ἐπιστολὴς τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐπισημαίνεται ὅτι «εἷς ὁ Θεός»⁶, «οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς»⁷, «εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν»⁸. Ἡ ἐνότητα τοῦ Θεοῦ δηλώνεται καὶ στὴν καθολικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰακώβου («ὁ Θεὸς εἷς ἐστίν») ⁹.

Στὴν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἐνότητα τοῦ Θεοῦ προβάλλεται καὶ μὲ λογικὰ-φιλοσοφικὰ ἐπιχειρήματα, κυρίως πρὸς ἀντιμετώπιση τοῦ πολυθεϊσμοῦ.

Ὁ ἀπολογητὴς Ἀθηναγόρας ὑποστηρίζει ὅτι, ἂν δύο ἐξ ἀρχῆς ἢ περισσότεροι ὑπῆρχαν θεοί, ἢ σὲ ἓνα καὶ τὸν ἴδιο τρόπο θὰ βρισκόνταν ἢ θὰ εἶχε ὁ καθένας τὸν δικό του¹⁰. Τὸ πρῶτο ἀποκλείεται, γιατί δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὅμοιοι, ἐφ' ὅσον εἶναι θεοί, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι ἀγέννητοι (ἄκτιστοι), δὲν εἶναι ὅμοιοι· τὰ γενητά (τὰ δημιουργήματα) εἶναι ὅμοια μὲ τὰ παραδείγματα («τὰ μὲν γὰρ γενητά ὅμοια τοῖς παραδείγμασιν») ¹¹, τὰ ἀγέννητα ἀνόμοια, γιατί οὔτε ἀπὸ κάποιον ἐγίναν οὔτε μὲ βάση κάποιον ὑπόδειγμα. Ἄν πάλι οἱ πολλοὶ θεοὶ ἀπαρτίζουν σύνολο, ὅπως τὸ χέρι, τὸ μάτι καὶ τὸ πόδι εἶναι συμπληρωματικὰ μέρη ἐνὸς σώματος, τότε ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας. Ὁ Θεὸς ὡστόσο εἶναι ἀγέννητος,

3. Δευτ. 6, 4· πρβλ. Μᾶρκ. 12, 29.

4. Ἠσ. 43, 10-11.

5. Ἠσ. 44, 6.

6. Ῥωμ. 3, 30· πρβλ. Γαλ. 3, 20 («ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστίν»), Α' Τιμ. 2, 5 («εἷς γὰρ Θεός»).

7. Α' Κορ. 8, 4.

8. Ἐφεσ. 4, 6.

9. Ἰακ. 2, 19.

10. Τὸ «ἦτοι ἐν ἐνὶ καὶ ταυτῷ ἦσαν ἢ ἰδίᾳ ἕκαστος αὐτῶν» τοῦ πρωτοτύπου κειμένου, ὁ Π. Χρήστου τὸ μεταφράζει: «ἢ θὰ περιείχοντο εἰς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν ἢ ἕκαστος θὰ ἦτο αὐτοτελὲς ὄν» (ΕΠΕ 83, Ἀπολογηταὶ 2, 142-143), προφανῶς γιὰ νὰ φαίνεται πὺ ἀμεσα ἢ σύνδεσθ' αὐτὸ μὲ τὰ περὶ ὁμοιότητος ποῦ ἀναφέρει στὴ συνέχεια ὁ Ἀθηναγόρας.

11. Σχολιάζοντας τὴν πρόταση αὐτὴ τοῦ Ἀθηναγόρα, ὁ Π. Χρήστου σημειώνει: «Ἐδῶ ὑπόκειται ἢ πλατωνικὴ θεωρία περὶ προτύπων ἰδεῶν βάσει τῶν ὁποίων δημιουργοῦνται τὰ ὄντα» (ΕΠΕ 83, Ἀπολογηταὶ 2, 142, ὑποσ. 14).

ἀπαθής καὶ ἀδιαίρετος, καὶ ὄχι ὅπως ὁ ἄνθρωπος γεννητὸς καὶ φθαρτὸς, ἀποτελούμενος καὶ διαιρούμενος σὲ μέρη.

Ἄν τώρα ὁ κάθε θεὸς βρίσκεται σὲ ἰδιαίτερο τόπο καὶ ἐκεῖνος ποὺ δημιούργησε τὸν κόσμον βρίσκεται πάνω ἀπὸ ὅσα ἔφτιαξε καὶ διακόσμησε, ποῦ εἶναι ὁ ἄλλος ἢ οἱ ἄλλοι θεοί; Ἄν ὁ κόσμος εἶναι σφαιρικός καὶ περικλείεται ἀπὸ κύκλους τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ κόσμου ὑπεράνω, ποιὸς εἶναι ὁ τόπος τοῦ ἄλλου ἢ τῶν ἄλλων θεῶν; Γιατὶ οὔτε στὸν κόσμον βρίσκεται, οὔτε ἄλλου κόσμου θεὸς εἶναι· οὔτε γύρω ἀπὸ τὸν κόσμον ὑπάρχει, γιατί ἐκεῖ βρίσκεται ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου. Ἄν ὅμως οὔτε στὸν κόσμον βρίσκεται, οὔτε γύρω ἀπὸ τὸν κόσμον (καθ' ὅτι γύρω ἀπὸ τὸν κόσμον τὸ πᾶν κατέχεται ἀπὸ τὸν δημιουργὸ Θεό), τότε ποῦ βρίσκεται; Μήπως πάνω ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεό, σὲ ἄλλο κόσμον καὶ γύρω ἀπὸ ἄλλο κόσμον; Ἄν ὅμως συμβαίνει αὐτό, οὔτε γύρω μας βρίσκεται, οὔτε συγκρατεῖ τὸν κόσμον, οὔτε μέγας στὴ δύναμη εἶναι.

Ἄν πάλι οὔτε σὲ ἄλλο κόσμον [γιατὶ ὅλα ἀπὸ αὐτόν (τὸν δημιουργό) εἶναι πληρωμένα] οὔτε γύρω ἀπὸ ἄλλο κόσμον βρίσκεται [γιατὶ ὅλα κατέχονται ἀπὸ αὐτόν (τὸν δημιουργό)], δὲν ὑπάρχει καθόλου, ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίσταται τόπος γιὰ νὰ ὑπάρχει... Μήπως ὁ ἄλλος θεὸς προνοεῖ; Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ προνοεῖ, ἂν δὲν ἔχει δημιουργήσει. Ἄφοῦ λοιπὸν οὔτε προνοεῖ, οὔτε ὑπάρχει τόπος γι' αὐτόν, ἓνας ἐξ ἀρχῆς καὶ μοναδικὸς εἶναι ὁ Θεός, ὁ ποιητὴς τοῦ κόσμου¹².

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης ἀνάγει τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ στὴν τελειότητα ποὺ ἀποδίδεται στὸ θεῖο. Συμβουλεύει τοὺς χριστιανούς, ὅταν βρίσκονται σὲ διάλογο μὲ κάποιον, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ θεοί, νὰ τοῦ θέτουν τὸ ἐρώτημα ἂν τὸ θεῖο εἶναι τέλειο ἢ ἐλλιπές. Σὲ περίπτωση ποὺ ἀπαντήσει ὅτι εἶναι τέλειο, ὅπως ἀναμένεται, γιατί διαφορετικὰ καθίσταται προβληματικὴ ἢ ἴδια ἢ ἔννοια τοῦ θείου, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ τοῦ ἐξηγήσουν ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ διαιρεῖ τὸ θεῖο σὲ πολλοὺς θεούς, ἀφοῦ ὁ ἓνας ὡς ἀπόλυτα τέλειος δὲν θὰ διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τὸν ἄλλο, δὲν θὰ ἔχει δηλαδὴ νὰ παρουσιάσει κάτι ξεχωριστό¹³.

12. *Πρεσβεία περὶ Χριστιανῶν*, 8, ΒΕΠΕΣ 4, 286⁴²-287³⁰.

13. *Λόγος Κατηχητικός*, Πρόλογος, ΒΕΠΕΣ 68, 379⁶ κ. ἐ.

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἀθηναγόρα καὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἐπαναλαμβάνει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, διατυπώνοντάς τα ὡς ἐξῆς (σὲ μετάφραση):

Μὲ ὅσους δὲν πείθονται στὴ θεία Γραφή θὰ συζητήσουμε κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Τὸ θεῖον εἶναι τέλειο καὶ δὲν ἔχει καμμία ἔλλειψη στὴν ἀγαθότητα καὶ στὴ σοφία καὶ στὴ δύναμη, ἀναρχο, ἀίδιο, ἀπερίγραπτο¹⁴ καὶ γιὰ νὰ μιλήσουμε ἀπλᾶ τέλειο σὲ ὅλα. Ἄν λοιπὸν παραδεχτοῦμε πολλοὺς θεοὺς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπισημάνουμε κάποιες διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς πολλοὺς. Γιατὶ ἂν δὲν ὑπάρχει καμμιὰ διαφορὰ σ' αὐτούς, ἓνας θὰ εἶναι μᾶλλον καὶ ὄχι πολλοί. Ἄν πάλι ὑπάρχει διαφορὰ σ' αὐτούς, ποῦ εἶναι ἡ τελειότητα; Γιατὶ ἂν κάποιος εἶτε κατὰ τὴν ἀγαθότητα εἶτε κατὰ τὴ δύναμη εἶτε κατὰ τὴ σοφία εἶτε κατὰ τὸν χρόνον εἶτε κατὰ τὸν τόπον δὲν φτάνει τὴν τελειότητα, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι θεός. Ἔτσι ἡ μία ταυτότητα ὄλων ἀποδεικνύει μᾶλλον ἓνα καὶ ὄχι πολλοὺς θεοὺς.

Ἐπειτα πῶς, ἂν εἶναι πολλοί, θὰ διατηρηθεῖ τὸ ἀπερίγραπτο; Γιατὶ ὅπου θὰ ἦταν ὁ ἓνας, δὲν θὰ βρισκόταν ὁ ἄλλος. Πῶς ἐπίσης θὰ κυβερνηθεῖ ὁ κόσμος ἀπὸ πολλοὺς χωρὶς νὰ διαλυθεῖ καὶ νὰ καταστραφεῖ, ἀφοῦ θὰ παρουσιαστοῦν ἀντιθέσεις στοὺς κυβερνήτες; Γιατὶ ἡ διαφορὰ δημιουργεῖ ἐναντιώσεις. Κι ἂν ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι ὁ καθένας κυβερνᾷ ἓνα μέρος, ποιὸ εἶναι αὐτὸ ποῦ ἔβαλε τάξη καὶ ἔκανε σ' αὐτούς τὴ διανομή; Ἐκεῖνο λοιπὸν θὰ ἦταν μᾶλλον ὁ Θεός. Κατὰ συνέπεια ἓνας εἶναι ὁ Θεός, τέλειος, ἀπερίγραπτος, δημιουργὸς τοῦ σύμπαντος, αὐτὸς ποῦ συνέχει τὰ πάντα καὶ τὰ κυβερνᾷ, πέρα ἀπὸ κάθε ὄριο δυνατότητος καὶ πηγὴ τῆς τελειότητος¹⁵.

Ἡ ἐνότητα λοιπὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι κάτι τὸ ἀδιαμφισβήτητο στὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἡ τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ

Στὴν Καινὴ Διαθήκη ἀποκαλύπτεται ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὄχι μόνο ἓνας ἀλλὰ καὶ τριαδικός, εἶναι Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Ἅγιο Πνεῦμα. Ἡ τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ φανερώνεται περίτρανα στὴ βάπτισις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στὸν Ἰορδάνη ποταμό: «καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ

14. Ἀπερίγραπτο ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν γίνεται νὰ περιγραφεῖ, νὰ κλειστεῖ σὲ περίγραμμα, δηλαδὴ ἄπειρο.

15. Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, Α' 5 (5), ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, Κείμενο-Μετάφραση-Εἰσαγωγή-Σχόλια Ν. Ματσούκα (στὸ ἐξῆς: ΝΜ), σ. 41.

τοῦ ὕδατος· καὶ ἰδοὺ ἀνέώχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν· καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν λέγουσα· οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα»¹⁶. Ἄλλες σαφεῖς μαρτυρίες γιὰ τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»¹⁷ καὶ ἡ τριαδικὴ εὐλογία: «Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν»¹⁸.

Θεὸς στὴν Καινὴ Διαθήκη δὲν εἶναι μόνο ὁ Πατὴρ ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ ἐνανθρωπήσας Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ (ὁ «υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος»¹⁹, ὁ «μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς»²⁰, ὁ «ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ... καὶ σχήματι εὔρεθεις ὡς ἄνθρωπος»²¹, ὁ «λόγος τοῦ Θεοῦ»²² κ.ἄ.), τοῦ ὁποῦ ἡ θεότητα ὁμολογεῖται καὶ ρητά. Στὸν πρῶτο στίχο τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου δηλώνεται κατηγορηματικὰ ὅτι ὁ Λόγος εἶναι Θεός: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος». Στὸ ἴδιο Εὐαγγέλιο περιλαμβάνεται ἡ ὁμολογία τοῦ ἀποστόλου Θωμᾶ πρὸς τὸν Χριστό: «ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου»²³. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐπιπλέον ἀναφέρει ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ «ἐπὶ πάντων Θεός»²⁴.

16. Ματθ. 3, 16-17· πρβλ. Μάρκ. 1, 9-11 καὶ Λουκ. 3, 21-22.

17. Ματθ. 28, 19.

18. Β' Κορ. 13, 13· πρβλ. Α' Πέτρ. 1, 1-2.

19. Ματθ. 16, 16.

20. Ἰω. 1, 18· πρβλ. Ἰω. 1, 14· 3, 16-18· Α' Ἰω. 4, 9.

21. Φιλιπ. 2, 6-8.

22. Αποκ. 19, 13: «... καὶ κέκληται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ».

23. Ἰω. 20, 28· πρβλ. Α' Ἰω. 5, 20. Γιὰ τὸν ἀποδιδόμενο στὸν Χριστὸ τίτλο «Θεός» στὰ ἔργα τοῦ Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη βλ. Β. Τσάκωνας, *Ἡ Χριστολογία τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἐπιστολῶν*, Ἀθῆναι 1994, σ. 113 ἐξ. καὶ 169 ἐξ.

24. Ρωμ. 9, 5· πρβλ. Ἐφεσ. 5, 5· Β' Θεσ. 1, 12· Α' Τιμ. 3, 16· Τίτ. 2, 13. Γιὰ τὰ ἐρμηνευτικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὰ χωρία αὐτά, βλ. Β. Τσάκωνας, *Τὸ φιλολογικὸν καὶ θεολογικὸν πρόβλημα τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον*, Ἀθῆναι 1994, σσ. 177-190.

Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐπίσης ὡς «Πνεῦμα Θεοῦ»²⁵, «Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς»²⁶, «Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ»²⁷, «Πνεῦμα Κυρίου»²⁸, «Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται»²⁹, ὡς ἄλλος «παράκλητος»³⁰, ὡς Πνεῦμα πού «πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ»³¹ κ.ἄ., εἶναι καὶ αὐτὸ Θεός³². Μὲ ἕμμεσο ἀλλὰ σαφῆ τρόπο δηλώνεται ἡ θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν ἐπιτίμηση τοῦ ἀποστόλου Πέτρου πρὸς τὸν Ἀνανία, ἡ ὁποία «ἐπέχει θέσιν ἀμέσου μαρτυρίας καὶ βεβαιώσεως περὶ τῆς ὀνομασίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡς Θεοῦ»³³: «Ἀνανία, διατί ἐπλήρωσεν ὁ σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ... οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ»³⁴.

Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Καινῆς Διαθήκης φανερόνεται ὅτι καὶ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὑπάρχουν μαρτυρίες γιὰ τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ, ἀν καὶ ὄχι τόσο ξεκάθαρες ὅσο ἐκεῖνες τῆς Καινῆς. Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς διακρίνονται ἐνίοτε σὲ τέσσερις ομάδες: 1) Πληθυντικὲς ἐνδείξεις· 2) Θεοφάνειες· 3) Ὑποστατικοποίηση λόγου καὶ σοφίας τοῦ Θεοῦ· 4) Ἀπόδοση ὀνομάτων καὶ ιδιοτήτων τοῦ Θεοῦ στὸν Μεσσία³⁵.

25. *Ματθ.* 3, 16.

26. *Ματθ.* 10, 20.

27. *Ῥωμ.* 8, 9.

28. *Β' Κορ.* 3, 17.

29. *Ἰω.* 15, 26.

30. *Ἰω.* 14, 15-17· 14, 25-26· 15, 26-27· 16, 5-11· 16, 12-15. Γιὰ τὸν ὄρο «παράκλητος» στὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο βλ. ἀναλυτικὰ Β. Τσάκωνας, *Ἡ περὶ Παρακλήτου-Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου (ὑπὸ τὸ πρῶτο τῆς καθόλου βιβλικῆς πνευματολογίας)*, Ἐν Ἀθήναις 1992, σ. 128 κ.έ.

31. *Α' Κορ.* 2, 10.

32. Βλ. Π. Τρεμπέλας, *Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1978, σσ. 257-268· Μ. Φαράντος, *Ἡ περὶ Θεοῦ ὀρθόδοξος διδασκαλία*, Ἀθῆναι 1985, σσ. 209-221.

33. Ν. Ξεξάκης, *Ὁρθόδοξος Δογματικὴ*, τόμ. Β' (*Ἡ Θεολογία τοῦ Ὁμοουσίου*), Ἀθῆναι 2006, σ. 191.

34. *Πράξ.* 5, 3-4. Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας παρατηρεῖ σχετικὰ: «Εἰ μὲν οὖν οὐχ ὁμοούσιον τῷ Θεῷ τὸ Πνεῦμά ἐστιν, οὐκ εἰς Θεὸν ἔσται πεπλημεληκῶς ὁ εἰς αὐτὸ πλημελῶν» (*Περὶ ἀγίας τε καὶ ὁμοουσίου Τριάδος, Λόγος Ζ' - Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*, ὅτι Θεὸς καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν, PG 75, 1084D).

35. Βλ. *Δογματικὴ. Κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ τακτικοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἰω. Καρμίρη*, ἐκδ. Φοιτητικῆς Θεολογικῆς Συνδέσμου, Ἀθῆναι 1964, σσ. 121-123. Ν. Μητσόπουλος, *Θέματα Ὀρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας*, ὅ.π., σσ. 127-128.

Ὡς ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ προβάλλεται ἡ χρῆση πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ στοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν»³⁶, «ἰδοὺ Ἄδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν»³⁷ καὶ «δεῦτε καὶ καταβάντες συγγέωμεν αὐτῶν ἐκεῖ τὴν γλῶσσαν»³⁸, καθὼς καὶ ὁ τρισάγιος ἀγγελικὸς ὕμνος «ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ, πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ»³⁹.

Ἀπὸ τὶς θεοφάνειες ξεχωρίζει ὡς ἐνδεικτικὴ τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ ἡ ἐμφάνιση τοῦ Θεοῦ στὸν Ἀβραάμ ὑπὸ τὴ μορφὴ τριῶν ἀνδρῶν: «Ἔφθη δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς πρὸς τῆ δρυὶ τῆ Μамβρωῆ ... καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες εἰστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ»⁴⁰. Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τῆ διήγηση αὐτῆ «τῆς φιλοξενίας τῶν τριῶν ἀγγέλων»⁴¹ ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἐνεπνεύσθη, ὡς γνωστόν, ὁ μεγάλος ρώσος ἀγιογράφος Andrej Rubljow (1360/70-1430) εἰς τὴν ἀγιογράφησιν τῆς περιφήμου εἰκόνας τῶν τριῶν Ἀγγέλων, τὴν ὁποίαν καὶ μόνην ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει ὡς ὑπεμφαίνουσαν τὸ μυστήριον τῆς ὑπάρξεως καὶ ζωῆς τοῦ ἐν τριάδι Θεοῦ»⁴².

Σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις (καὶ ἰδιαίτερα στὰ χωρία: Παρ. 1, 20 ἐξ· Σοφ. Σολ. 6, 129, 1 ἐξ· 16, 12· 18, 15 ἐξ· Σοφ. Σειρ. 1, 1 ἐξ· 24, 1 ἐξ.), ὁ λόγος καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ἐμφανίζονται κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ παρέχεται ἡ ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιὰ ἰδιαίτερες ὑποστάσεις. Στὸν ὑποστατικοποιημένο αὐτὸν λόγο ἢ τὴ σοφία τοῦ Θεοῦ «διαβλέπουν Πατέρες τινὲς ὑποδηλούμενον τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος»⁴³.

36. Γεν. 1, 26. Γιὰ τὸ ἐρώτημα: σὲ ποιὸν ἀπευθύνεται τὸ «ποιήσωμεν ἄνθρωπον» βλ. Ν. Ξεξάκης, Ὁρθόδοξος Δογματική, τόμ. Γ' (Ἡ περὶ δημιουργίας διδασκαλία), Ἀθῆναι 2006, σσ. 130-135.

37. Γεν. 3, 22.

38. Γεν. 11, 7.

39. Ἠσ. 6, 3.

40. Γεν. 18, 1-2.

41. Γιὰ τοὺς δύο τοὺλάχιστον ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἄνδρες ποὺ πῆγαν στὴ συνέχεια στὰ Σόδομα χρησιμοποιοῦνται ἐναλλάξ οἱ ὄροι «ἄγγελοι» καὶ «ἄνδρες» (βλ. Γεν. 19, 1 ἐξ.).

42. Μ. Φαράντος, Ἡ περὶ Θεοῦ ὀρθόδοξος διδασκαλία, σσ. 222-223.

43. Ν. Μητροπόπουλος, Θέματα Ὁρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας, σ. 128.

Ἐνδεικτικώτερη πάντως γιὰ τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ ψαλμικοῦ στίχου: «τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν»⁴⁴. Ἐρμηνεύοντας τὸν στίχον ὁ Μέγας Βασίλειος ἐπιτίθεται σὲ ὄσους διαχωρίζουν τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ ἐξηγεῖ ὅτι ὁ «λόγος» ἐδῶ δὲν εἶναι ἡ κοινὴ λαλιά, ἀλλὰ ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ τὸ «πνεῦμα» δὲν εἶναι ὁ ἀτμὸς ποῦ διαχέεται στὸν ἀέρα, ἀλλὰ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα⁴⁵.

Στὸ πρόσωπο τοῦ Μεσσία, τέλος, ἀποδίδονται ὀνόματα καὶ ιδιότητες τοῦ Θεοῦ. Στὸ βιβλίον τοῦ Ἡσαΐα ὁ Μεσσίας καλεῖται «Ἐμμανουήλ»⁴⁶ («μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός»), ὅπως ἐρμηνεύεται στὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, ὅπου γίνεται καὶ ἡ ταύτιση τοῦ Μεσσία μὲ τὸν Ἰησοῦ Χριστό⁴⁷ καὶ «παῖς Κυρίου» (*Ebed Jahve*)⁴⁸. Αναφέρεται ἐπίσης ὅτι «καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλήσ ἄγγελος, θαυμαστός σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρός, ἐξουσιαστής, ἀρχῶν εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος»⁴⁹.

Ἡ θεότητα τοῦ Μεσσία ὑποδηλώνεται καὶ στὸν ψαλμικὸν στίχον «υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε»⁵⁰, καθὼς καὶ στοὺς στίχους «Ἐἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου»⁵¹ καὶ «ἐκ γαστρὸς

44. Ψαλμ. 32, 6· πρβλ. Ψαλμ. 17, 7: «... ἐξαποστελεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τήξει αὐτὰ πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ρυήσεται ὕδατα». Καὶ στοὺς δύο αὐτοὺς ψαλμικοὺς στίχους βλέπει ὁ Μέγας Ἀθανάσιος τὸν Λόγον καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καὶ παρατηρεῖ: «Οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ὃ μὴ διὰ τοῦ Λόγου ἐν τῷ Πνεύματι γίνεται καὶ ἐνεργεῖται» (Ἐπιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Θμούεως Ἐπίσκοπον, 31, ΒΕΠΕΣ 33, 116²⁵⁻²⁶).

45. Ὁμιλίαι εἰς τοὺς Ψαλμούς, ΛΒ', 4, ΒΕΠΕΣ 52, 67³⁻¹¹: «Ποῦ οἱ τὸ Πνεῦμα ἐξουθενούντες; ποῦ οἱ χωρίζοντες αὐτὸ ἀπὸ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως; ποῦ οἱ τῆς πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν συναφείας αὐτὸ διατέμνοντες; Ἀκουέτωσαν τοῦ ψαλμοῦ λέγοντος ... Οὔτε γὰρ Λόγος, ἡ κοινὴ αὕτη λαλιά, νομισθῆσεται ἐξ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων τὴν σύστασιν ἔχουσα, οὔτε τὸ Πνεῦμα ἀτμὶς εἰς ἀέρα διαχωσμένη ἀλλὰ καὶ Λόγος ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὃ ἰδίως τῆς προσηγορίας ταύτης τετύχηκεν».

46. Ἡσ. 7, 14.

47. Ματθ. 1, 22-23.

48. Ἡσ. 52, 13. Γιὰ τὸν ὄρον αὐτὸν βλ. ἀναλυτικὰ Γ. Γαλίτης, Ἐρμηνευτικὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης (Πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις), Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 285-287.

49. Ἡσ. 9, 5-6.

50. Ψαλμ. 2, 7.

51. Ψαλμ. 109, 1· πρβλ. Ματθ. 22, 43-45· πρβλ. ἐπίσης Γεν. 19, 23 («καὶ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ»),

πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε»⁵². Ἐδῶ βέβαια δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη γιὰ τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ, ὑποδεικνύεται ὡστόσο ὅτι ὑπάρχει καὶ δεύτερο θεῖο πρόσωπο.

Ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν φανερώθηκε ξεκάθαρα ἡ τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἦταν, σύμφωνα μὲ τὸν ἅγιο Ἰσίδωρο τὸν Πηλουσιώτη, ἡ ροπὴ τῶν Ἰουδαίων στὴν πολυθεΐα. Γιὰ νὰ μὴν περιπέσουν στὴν εἰδωλολατρία, ἔπρεπε ἀρχικὰ νὰ λάβουν τὸ μάθημα τῆς μοναρχίας⁵³ καὶ σταδιακὰ νὰ διδαχθοῦν τὴ διάκριση τῶν ὑποστάσεων⁵⁴.

Στηριζόμενη στὴ θεία ἀποκάλυψη, ὅπως καταγράφεται στὴν Ἁγία Γραφή, ἡ Ἐκκλησία διακηρύσσει τὴν πίστη τῆς στὸν Τριαδικὸ Θεὸ μὲ τὸ Σύμβολο Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως: «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, Πατέρα... Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα... Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ... τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον».

3. Τὸ συναμφοτέρο τῆς ἐνότητος καὶ τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ

Ἡ ἑναρμόνιση τῆς ἐνότητος μὲ τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξε κορυφαῖο θεολογικὸ ζήτημα. Κάποιοι θεώρησαν ὅτι δὲν ἑναρμονίζονται, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀρνηθοῦν εἴτε τὴ μία εἴτε τὴν ἄλλη, ἐρχόμενοι σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ θεία ἀποκάλυψη. Τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ ἀρνήθηκαν

ὅπου πολλοὶ Πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς βλέπουν ἔμμεση φανέρωση τοῦ Υἱοῦ.

52. Ψαλμ. 109, 3.

53. Ὁ ὅρος «μοναρχία» στὴ θεολογία εἶναι συνώνυμος τοῦ «μονοθεΐα», καθ' ὅτι δηλώνει τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς καὶ μόνης ἀρχῆς τῶν πάντων, ποὺ εἶναι ὁ Θεός. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀναφέρει ὅτι γιὰ τὸν Θεὸ ὑπάρχουν τρεῖς ἀντιλήψεις: ἡ ἀναρχία, ἡ πολυαρχία καὶ ἡ μοναρχία. Οἱ χριστιανοὶ τιμοῦν τὴ μοναρχία, ἀλλὰ τὴ μοναρχία ἐκείνη ποὺ δὲν ἀναφέρεται σὲ ἓνα μόνο πρόσωπο (Λόγος ΚΘ' - Θεολογικός Τρίτος, Β', ΒΕΠΕΣ 59, 239²⁴⁻³⁰).

54. Ἐπιστολῶν βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ ΡΜΓ', ΡΓ 78, 589 Α: «Ἰουδαίοις τοῖς εἰς πολυθεΐαν ῥέπουσι νομοθετῶν [ὁ Θεός] οὐκ ἔδοκίμασε διαφορὰν προσώπων εἰσαγαγεῖν ἵνα καὶ μὴ διάφορον φύσιν ἐν ταῖς ὑποστάσεσιν εἶναι δογματίσαντες, εἰς εἰδωλολατρίαν ἐκκυλισθῶσιν ἀλλὰ τὸ τῆς μοναρχίας ἐξ ἀρχῆς μαθόντες μάθημα, κατὰ μικρὸν τὸ τῶν ὑποστάσεων ἀναδιδαχθῶσι δόγμα, τὸ πάλιν εἰς ἐνότητα φύσεως ἀνατρέχον».

οί «Μοναρχιανοί», οί όποιοί «προσπάθησαν νά άποδείξουν ότι τά τρία πρόσωπα τής Άγίας Τριάδος άποτελοϋν “μοναρχίαν”, “μονάδα”, ένα πρόσωπο, τό όποιο ταυτιζόταν πάντοτε με τόν Πατέρα»⁵⁵.

Ό μοναρχιανισμός διακρίνεται σέ «τροπικό» καί «δυναμικό». Ό τροπικός μοναρχιανισμός ή «Σαβελλιανισμός» (άπό τόν Σαβέλλιο, τόν κυριώτερο έκπρόσωπο τής αίρεσης αύτής) έκλαμβάνει τά τρία θεία πρόσωπα ως προσωπεία, με τά όποία έμφανίζεται ό Θεός στην ιστορία. Στην πραγματικότητα δηλαδή ύπάρχει ένα μόνο θείο πρόσωπο, τό όποιο παρουσιάζεται με τρεις διαφορετικούς τρόπους ανάλογα πρός τις έκάστοτε ανάγκες. Ός Πατήρ είναι ό δημιουργός τοϋ κόσμου καί ό νομοθέτης τής Παλαιάς Διαθήκης, ως Υίός είναι ό λυτρωτής τοϋ κόσμου καί ως Άγιο Πνεϋμα είναι αύτός πού καθοδηγεί καί αγιάζει τήν Έκκλησία.

Ό δυναμικός μοναρχιανισμός έκλαμβάνει τόν Λόγο καί τό Άγιο Πνεϋμα όχι ως πρόσωπα άλλα ως άπλές άπρόσωπες δυνάμεις τοϋ Θεοϋ. Έτσι ή ένανθρώπηση τοϋ Λόγου νοείται ως ένοίκηση τής άπρόσωπης αύτής δύναμης τοϋ Θεοϋ στον Ίησοϋ. Ό Ίησοϋς Χριστός δέν ήταν Θεός άλλα άνθρωπος, ό όποιος υίοθετήθηκε άπό τόν Θεό λόγω τής ήθικής του προκοπής. Άπό τή διδασκαλία του αύτή ό δυναμικός μοναρχιανισμός όνομάστηκε καί «Υίοθετισμός».

Υποβάθμιση τοϋ Υιοϋ καί άκόμη περισσότερο τοϋ Άγίου Πνεϋματος, πρός διάσωση τής ένότητας τοϋ Θεοϋ, γίνεται καί στην αίρεση τοϋ «Άρειανισμοϋ» (άπό τόν αίρεσιάρχη Άρειο). Καί τά δύο πρόσωπα θεωροϋνται κτίσματα (δημιουργήματα τοϋ Θεοϋ), με τόν Υίο νά είναι τό άνώτερο κτίσμα καί νά έντάσσεται σέ ιδιαίτερο χώρο μεταξύ Θεοϋ καί κτισμάτων. Έτσι προκύπτει τριπλή διαβάθμιση ανάμεσα σέ Πατέρα, Υίο καί Άγιο Πνεϋμα καί καταλύεται ή τριαδικότητα τοϋ Θεοϋ.

Στόν αντίποδα τοϋ μοναρχιανισμοϋ καί τοϋ άρειανισμοϋ βρίσκειται ή αίρεση τής «τριθεΐας» (ή «τριθεΐσμοϋ»), ή όποία καταλύει τήν ένότητα τοϋ Θεοϋ έκλαμβάνοντας τά τρία θεία πρόσωπα ως αυτόνομες θεότητες. Κατά μία θεώρηση, ή τριθεΐα «έκπροσωπεί τό ένδιαφέρον τής πολυθεΐας καί τοϋ πλουραλισμοϋ έντός τής χριστιανικής θεολογίας»⁵⁶.

55. Βλ. Φειδάς, *Έκκλησιαστική Ιστορία*, τόμ. Α', Αθήναι 1992, σ. 240.

56. Μ. Φαράντος, *Η περι Θεοϋ όρθόδοξος διδασκαλία*, σ. 401.

Σε αντίθεση πρὸς τὶς παραπάνω αἱρέσεις, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία δέχεται τὸ συναμφοτέρο τῆς ἐνότητας καὶ τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν διάκριση μεταξὺ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως. Οἱ δύο αὐτοὶ ὄροι δὲν εἶναι μονοσήμαντοι, ἀλλὰ στὸν χῶρο τῆς θεολογίας χρησιμοποιοῦνται κατὰ κανόνα ὡς ἐξῆς: Ἡ οὐσία (ὅπως καὶ ἡ φύση) σημαίνει τὸ γένος καὶ τὸ εἶδος⁵⁷, ἐνῶ ἡ ὑπόσταση σημαίνει τὸ ἄτομο καὶ τὸ συγκεκριμένο πρόσωπο⁵⁸. Ἄρα ἡ διαφορὰ τῆς οὐσίας ἀπὸ τὴν ὑπόσταση ἀντιστοιχεῖ στὴ διαφορὰ τοῦ κοινοῦ ἀπὸ τὸ ἰδιαιτέρο, τὸ ἐπὶ μέρους, ὅπως ἀναφέρει ὁ Μέγας Βασίλειος: «Οὐσία δὲ καὶ ὑπόστασις ταύτην ἔχει τὴν διαφορὰν ἣν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ καθ' ἕκαστον, οἷον ὡς ἔχει τὸ ζῶον πρὸς τὸν δεῖνα ἄνθρωπον»⁵⁹.

Ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶναι ἓνας κατὰ τὴν οὐσία⁶⁰ καὶ τριαδικὸς κατὰ τὶς ὑποστάσεις. Ἡ τριαδικότης δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἐνότητα, γιατί ἡ θεία οὐσία ὡς ἀπλῆ, ἀσώματη, ἀπειρη κ.τ.λ.⁶¹ δὲν διαιρεῖται ὅπως ἡ ἀνθρώπινη⁶². Σὲ ἐπιστολή, ποὺ φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἀλλὰ τεκμαίρεται ὅτι ἀνήκει στὸν Γρηγόριο Νύσσης, ἐπισημαίνεται ὅτι μεταξὺ Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος δὲν ὑπάρχει κάτι ἄλλο πέρα ἀπὸ τὴν θεία φύση, ὥστε νὰ τὴν καταμερίζει, οὔτε κάποιον κενὸ ποὺ νὰ διασπᾷ

57. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀναφέρει σχετικὰ: «Οἱ δὲ ἅγιοι Πατέρες τὸ εἶδος, καὶ τὸ γένος ἐκάλεσαν φύσιν, καὶ μορφὴν, καὶ οὐσίαν» (Κεφάλαια φιλοσοφικά, Ε', PG 94, 544A).

58. Ὁ.π., ΚΘ', PG 94, 576A: «Τὸ τῆς ὑποστάσεως ὄνομα δύο σημαίνει. Ἀπλῶς μὲν γὰρ λεγόμενον, σημαίνει τὴν ἀπλῶς οὐσίαν. Ἡ δὲ καθ' ἑαυτὴν ὑπόστασις τὸ ἄτομον σημαίνει καὶ τὸ ἀφοριστικὸν πρόσωπον».

59. Ἐπιστολὴ 236 (Ἀμφιλοχίῳ ἐπισκόπῳ), 6, ΒΕΠΕΣ 55, 289³⁷⁻³⁹.

60. Σημειωτέον ὅτι ὁ Θεὸς ὡς ὑπεράνω κάθε κτιστῆς οὐσίας λέγεται καὶ «ὑπερούσιος οὐσία» ἢ ἀπλῶς «ὑπερούσιος». Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς σημειώνει σχετικὰ: «Οὐσία τοίνυν ἐστὶ Θεός, καὶ πᾶν κτίσμα. Εἰ καὶ ὁ Θεὸς οὐσία ἐστὶν ὑπερούσιος» (Κεφάλαια φιλοσοφικά, Δ', PG 94, 537B).

61. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι, παρὰ τὸ πλούσιο λεξιλόγιον ποὺ διαθέτει ἡ θεολογία γιὰ τὰ φυσικὰ ἰδιώματα τοῦ Θεοῦ, ἡ οὐσία Του (δηλαδὴ τὸ τί εἶναι ὁ Θεός) εἶναι παντελῶς ἄγνωστη. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος γράφει σχετικὰ: «Θεόν, ὅτι ποτὲ μὲν ἐστὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν οὔτε τις εὔρεν ἀνθρώπων πώποτε, οὔτε μὴ εὔρη» (Λόγος ΚΗ' – Θεολογικὸς Δεύτερος, ΙΖ', ΒΕΠΕΣ 59, 227³⁶⁻³⁷).

62. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράφει σχετικὰ: «Ἡμεῖς γὰρ γεννώμενοι τεμνόμεθα διαμπαῖ [= ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον] τῶν πατέρων καὶ χωριζόμεθα... Ἡμεῖς δὲ καὶ γνῶμη τεμνόμεθα καὶ δυνάμει καὶ τόπῳ. Διὸ καὶ ἄνθρωποι, οὐκ ἄνθρωπος ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα λεγόμεθα ἐπὶ δὲ Θεοῦ οὐχ οὕτως» (Πρὸς Ἰορδάνην ἀρχιμανδρίτην περὶ τοῦ τρισαγίου ὕμνου, 7, PG 95, 40C).

τῆ συνέχειά της⁶³. Ἐπομένως, τὰ τρία θεῖα πρόσωπα ὡς ὁμοούσια⁶⁴ εἶναι ἕνας Θεὸς καὶ ὄχι τρεῖς⁶⁵. Ὅπως ἀναφέρει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμάς, «τριάς γὰρ ἡμῖν ὑπάρχει ὁ Θεός, ἀλλ' οὐχὶ τριπλοῦς»⁶⁶.

Τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ διασφαλίζει καὶ τὸ κοινὸ τοῦ θελήματος καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν θεῶν ὑποστάσεων. Τὰ θεῖα πρόσωπα δὲν ἔχουν ξεχωριστὸ θέλημα οὔτε ἐνεργοῦν χωριστὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο⁶⁷. «Ὁ γὰρ Πατὴρ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Πνεύματι ἀγίῳ τὰ πάντα ποιεῖ καὶ οὕτως ἡ ἐνότης τῆς ἀγίας Τριάδος σώζεται», γράφει ὁ Μέγας Ἀθανάσιος⁶⁸, στηριζόμενος σὲ ἀρκετὰ ἐδάφια τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ἀπὸ τὸ κοινὸ λοιπὸν τῆς ἐνεργείας τῶν θεῶν ὑποστάσεων, ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ ἀδιαίρετο τῆς οὐσίας, συνάγεται ὅτι ἡ θεότητα εἶναι μία⁶⁹.

63. Γρηγορίῳ ἀδελαφῶ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, 4, ΒΕΠΕΣ 55, 59³⁴⁻³⁹, 199¹⁴⁻¹⁹: «διότι οὐδὲν ἐστὶ τὸ διὰ μέσου τούτων [Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος] παρενιρόμενον οὔτε πράγμα ὑφεστὼς ἄλλο τι παρὰ τὴν θεῖαν φύσιν, ὡς καταμερίζειν αὐτὴν πρὸς ἑαυτὴν διὰ τῆς τοῦ ἀλλοτρίου παρεμπτώσεως δύνασθαι, οὔτε διαστήματός τινος ἀνυποστάτου κενότης, ἥτις κεχηγένηται ποιεῖ τῆς θείας οὐσίας τὴν πρὸς ἑαυτὴν ἀρμονίαν, τῇ παρενθήκῃ τοῦ κενοῦ τὸ συνεχῆς διαστέλλουσα».

64. Τὸ ὁμοούσιο τῶν θεῶν προσώπων φανερώνεται σὲ ἀρκετὰ χωρία τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ ἰδιαίτερα στὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ «ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἑσμεν» (Ιω. 10, 30) καὶ «ὁ ἑώρακώς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα» (Ιω. 14, 9). Γιὰ περισσότερα περὶ τῆς θεολογίας τοῦ ὁμοουσίου βλ. τὸν προαναφερθέντα Β' τόμο τῆς Ὁρθοδόξου Δογματικῆς τοῦ Ν. Ξεζάκη.

65. Πρβλ. Κ. Σκουτέρη, *Τὰ 39 ἄρθρα τῆς Ἀγγλικῆς Ἐκκλησίας. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ὁρθοδόξου Συμβολικῆς παραδόσεως*, Ἀθῆναι 1982, σσ. 110-111: «Ἡ Θεαρχικὴ Τριάς δὲν εἶναι Τριάς θεοτήτων, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ θεότης ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι θεωρουμένη ... Ἡ Τριάς εἶναι ὄντως εἷς Θεός, δεδομένου ὅτι εἰς ἐκάστην θεῖαν ὑπόστασιν ὑπάρχει ὄχι μέρος τῆς θείας οὐσίας ἀλλὰ ὁλόκληρος ἡ θεότης».

66. *Κεφάλαια φυσικά, θεολογικά, ἠθικά τε καὶ πρακτικά ΡΝ', πε', Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν* (ἐκδ. «Ἄστήρ», Ἀθῆναι 1952), τόμ. Δ', σ. 165.

67. Πρβλ. Μ. Φαράντος, *Ἡ περὶ Θεοῦ ὀρθόδοξος διδασκαλία*, σ. 385: «Ἡ ταυτότης τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν τριῶν θεῶν ὑποστάσεων δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ὁμογνωμίας καὶ ὁμοφωνίας τριῶν ἀτόμων, τὰ ὅποια ἔχοντα διάφορον θέλησιν καὶ ἐνεργεῖαν ἀπλῶς ἑναρμονίζονται εἰς τὸ θέλημα καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας των».

68. *Πρὸς Σεραπίωνα*, 28, ΒΕΠΕΣ 33, 116¹⁰⁻¹¹. Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ τοῦ μὴ οἶσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς πρὸς Ἀβλάβιον*, ΒΕΠΕΣ 68, 176³⁸⁻⁴¹: «πᾶσαν ἐνεργεῖαν οὐ δηρημένως ἐνεργεῖ κατὰ τὸν τῶν ὑποστάσεων ἀριθμὸν ἢ ἀγία τριάς, ἀλλὰ μία τις γίνεται τοῦ ἀγαθοῦ θελήματος κίνησίς τε καὶ διάδοσις».

69. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης παρατηρεῖ σχετικὰ: «εἴτε οὖν ἐνεργείας ὄνομα ἢ θεότης, ὡς μίαν ἐνεργεῖαν πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἀγίου πνεύματος, οὕτω μίαν φαμὲν εἶναι τὴν θεότητα: εἴτε κατὰ τὰς τῶν πολλῶν δόξας φύσεως ἐνδεικτικὸν ἐστὶ τὸ τῆς θεότητος

Τὸ συναμφότερο τῆς ἐνότητος καὶ τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ καταδεικνύει ἡ διδασκαλία περὶ (ἀλληλο)περιχώρησης (ἀλληλοενύπαρξης) τῶν θείων προσώπων, ἡ ὁποία στηρίζεται κυρίως στὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ «ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί»⁷⁰, «ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ»⁷¹, «ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ μου»⁷² καὶ «σύ, πάτερ, ἐν ἐμοὶ καὶ ἐγὼ ἐν σοί»⁷³. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράφει ὅτι τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀλληλοπεριχωροῦν, μὲ τὴν περιχώρηση νὰ εἶναι «ἀδιάστατος» (χωρὶς ἀπομάκρυνση) καὶ «ἀνεκφοίτητος» (ἀδιάλειπτη, ἀδιάκοπη), χωρὶς νὰ γίνεται συναλοιφή (συγχώνευση, συναίρεση), σύμφυρση (ἀνάμειξη) ἢ σύγχυση μεταξύ τους⁷⁴.

Ἀλλά, ἂν τὰ θεία πρόσωπα δὲν διαφέρουν κατὰ τὴν οὐσία, τὸ θέλημα, τὴν ἐνέργεια κ.τ.λ., σὲ τί διαφέρουν καὶ εἶναι τρία; Ποιά εἶναι τὰ ὑποστατικά τους ἰδιώματα, ὥστε νὰ διακρίνονται; Συνοφίζοντας τὴ διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς μέχρι τὴν ἐποχὴ του Παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράφει ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι «ἀναίτιος καὶ ἀγέννητος» (δὲν προέρχεται ἀπὸ κανένα, ἀλλὰ ὁ ἴδιος εἶναι ἀρχὴ καὶ αἰτία τῆς ὑπαρξης καὶ τῆς φύσης σὲ ὅλους), ὁ Υἱὸς εἶναι «ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητῶς» καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι ἐπίσης «ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς». Γνωρίζουμε ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ γέννησης καὶ ἐκπόρευσης, ἀλλὰ ποιὰ εἶναι αὐτὴ δὲν τὸ γνωρίζουμε καθόλου. Ἡ γέννηση τοῦ Υἱοῦ καὶ ἡ ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου

ὄνομα, διὰ τὸ μηδεμίαν εὐρίσκειν ἐν τῇ φύσει παραλλαγὴν ἐκ τῆς τῶν ἐνεργειῶν ταυτότητος οὐκ ἀπεικόντως μιᾶς θεότητος τὴν ἁγίαν τριάδα διοριζόμεθα» (Πρὸς Εὐστάθιον περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ΒΕΠΕΣ 68, 160⁷⁻¹²).

70. Ἰω. 14, 11. Πρβλ. Ἰω. 14, 10.

71. Ἰω. 10, 38.

72. Ἰω. 14, 20.

73. Ἰω. 17, 21. Πρβλ. Ἰω. 17, 22-23 καὶ Ἰω. 1, 18: «ὁ μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς». Ὡς βιβλικὴ μαρτυρία τῆς περιχώρησης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος προβάλλεται τὸ Α΄ Κορ. 2, 10-11.

74. Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, Α΄, 14 (14), ΝΜ, σ. 92. Γιὰ περισσότερα βλ. τὴν παλαιότερη μελέτη μας: «Ἡ περιχώρηση στὸ τριαδικὸ καὶ τὸ χριστολογικὸ δόγμα κατὰ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνό», *Θεολογία* 3, 86 (2015), σσ. 121-132. Γενικώτερα γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς περιχώρησης βλ. Β. Τσίγκος, *Περιχώρησις. Θεολογικὸ περιεχόμενον τοῦ ὅρου καὶ ἐφαρμογές του κατὰ τὴ Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2015.

Πνεύματος γίνονται μαζί⁷⁵. Γίνονται δηλαδή «ἀϊδίως» και «ἀνάρχως» (χωρίς χρονική ἀρχή), ὅπως ἀναφέρει σὲ ἄλλο σημείο⁷⁶, γιατί ὁ Θεὸς εἶναι ὑπεράνω τοῦ χρόνου.

Τὰ τρία θεῖα πρόσωπα λοιπὸν διαφέρουν κατὰ τὸν τρόπο ὑπαρξης και ἐπειδὴ ἀκριβῶς διακρίνονται μεταξύ τους μόνο ὡς πρὸς τὸ αἶτιο, ἐνῶ ἡ οὐσία τους εἶναι ἀπαράλλακτη και ἀδιαίρετη, γι' αὐτὸ ἡ Ἁγία Τριάδα εἶναι μία θεότητα, ὅπως συμπεραίνει ὁ Γρηγόριος Νύσσης⁷⁷.

Ὡστόσο, τὸ ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι ὁ μόνος αἷτιος τῆς ὑπαρξης τῶν ἄλλων δύο θεῶν προσώπων προσάγεται ὡς ἄλλο ἓνα στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο δηλώνει τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ἔνωση στὴν Ἁγία Τριάδα εἶναι ὁ Πατὴρ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχονται και πρὸς τὸν ὁποῖο ἀνάγονται τὰ ἄλλα δύο θεῖα πρόσωπα, ὅχι ὥστε νὰ συναίρουνται, ἀλλὰ νὰ συνυπάρχουν, χωρὶς νὰ τὰ διαχωρίζει ὁ χρόνος, τὸ θέλημα ἢ ἡ δύναμη⁷⁸. Στὴ συνύπαρξη τοῦ ἐνὸς αἰτίου μὲ τὰ αἰτιατά του ἀποδίδουν τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ και οἱ Γρηγόριος Νύσσης⁷⁹ και Ἰωάννης Δαμασκηνός⁸⁰.

75. Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, Α', 8 (8), ΝΜ, σ. 60.

76. Ὁ.π., σ. 50.

77. Περὶ τοῦ μὴ οἶσθαι λέγειν τρεῖς θεούς, ΒΕΠΕΣ 68, 181¹⁴⁻¹⁹: «Ἐπειδὴ τοίνυν τὰς μὲν ὑποστάσεις ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος ὁ τοῦ αἰτίου διακρίνει λόγος, τὸ μὲν ἀναιτίως εἶναι τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου πρεσβεύων, ἢ δὲ θεῖα φύσις ἀπαράλλακτός τε και ἀδιαίρετος διὰ πάσης ἐννοίας καταλαμβάνεται, διὰ τοῦτο κυρίως μία θεότης και εἷς θεὸς και τὰ ἄλλα πάντα τῶν θεοπρεπῶν ὀνομάτων μοναδικῶς ἐξαγγέλλεται».

78. Λόγος ΜΒ' – Συντακτῆριος εἰς τὴν τῶν ΡΝ' ἐπισκόπων παρουσίαν, ΙΕ', ΒΕΠΕΣ 60, 128³⁸⁻⁴¹: «Φύσις δὲ τοῖς τρισὶ μία, Θεός. Ἐνωσις δέ, ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ και πρὸς ὃν ἀνάγεται τὰ ἑξῆς· οὐχ ὡς συναλοίφασθαι, ἀλλ' ὡς ἔχασθαι, μῆτε χρόνου διείργοντος, μῆτε θελήματος, μῆτε δυνάμεως». Πρβλ. Ν. Ματσούκας, Δογματικὴ και Συμβολικὴ Θεολογία, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 93-94: «Ὁ τριαδικὸς Θεός εἶναι μονάδα, γιατί ὑπάρχει ἓνα αἷτιο και μία οὐσία ... ἐπειδὴ τὸ πρόσωπο τοῦ Πατέρα εἶναι ἢ μοναδικὴ ρίζα, πηγὴ και αἰτία τῶν ἄλλων προσώπων τῆς Τριάδας, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ Θεός εἶναι τρισυπόστατη μονάδα».

79. Πῶς τρία πρόσωπα λέγοντες ἐν τῇ θεότητι οὐ φαμεν τρεῖς θεούς. Πρὸς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, ΒΕΠΕΣ 68, 165³¹⁻³⁵: «Ἐν γὰρ πρόσωπον και τὸ αὐτὸ τοῦ Πατρός, ἐξ οὐπερ ὁ Υἱὸς γεννᾶται και τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ δὴ και κυρίως τὸν ἓνα αἷτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἓνα Θεὸν φαμεν τεθαρόρηκτως, ἐπειδὴ και συνυπάρχει αὐτοῖς».

80. Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, Α' 8 (8), ΝΜ, σ. 66: «... οὐδὲ τρεῖς Θεούς λέγομεν τὸν Πατέρα και τὸν Υἱὸν και τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἓνα δὲ μᾶλλον Θεόν, τὴν Ἁγίαν Τριάδα, εἰς ἓν αἷτιον Υἱοῦ και Πνεύματος ἀναφερομένων». Ἀπὸ τὰ

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, προκύπτει τὸ ἐξῆς περίεργο ἀλλὰ καὶ ἀξιοθαύμαστο, ἔτσι ὅπως τὸ περιγράφει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος: Ὅταν στρέψουμε τὴν προσοχή μας στὴ θεότητα καὶ τὴν πρώτη αἰτία καὶ τὴ μοναρχία, ἓνα εἶναι αὐτὸ ποὺ φανταζόμαστε. Ὅταν πάλι τὴ στρέψουμε στὰ ἀχρόνως προερχόμενα ἀπὸ τὴν πρώτη αἰτία καὶ ὁμόδοξα μὲ αὐτή, τρία εἶναι τὰ προσκυνούμενα⁸¹. Ὁ Θεὸς συνεπῶς εἶναι καὶ μονάδα καὶ τριάδα, «μονὰς ἐν τριάδι» καὶ «τριάς ἐν μονάδι», σύμφωνα μὲ τὴν καθιερωμένη ὀρολογία.

Πρὸς ἀποφυγὴ παρανοήσεων καὶ μὲ ἀρωγὸ τὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς προβαίνει σὲ μερικὲς ἐπισημάνσεις γιὰ τοὺς ὅρους αὐτούς: Ἡ τριάδα δὲν εἶναι συμβεβηκὸς⁸² στὴ μονάδα οὔτε ἡ μονάδα στὴν τριάδα. Ἡ μονάδα δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν τριάδα κατὰ τὴ φύση, γιατί ἡ θεία φύση εἶναι μία καὶ ἀπλή. Δὲν εἶναι κατώτερη σὲ δύναμη οὔτε ἡ τριάδα ἀπὸ τὴ μονάδα οὔτε ἡ μονάδα ἀπὸ τὴν τριάδα. Ἡ μονάδα δὲν εἶναι κάτι κοινὸ καὶ γενικὸ ποὺ θεωρεῖται μόνο κατ' ἐπίνοια ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους⁸³, γιατί εἶναι ἀυθύπαρκτη καὶ αὐτοσθενής. Ἡ τριάδα δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴ μονάδα κατὰ παραγωγή, γιατί εἶναι ἀγέννητη καὶ

παραπάνω καταδεικνύεται καὶ τὸ πόσο ἐσφαλμένη εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς δυτικῆς θεολογίας περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὄχι μόνο ἀπὸ τὸν Πατέρα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Υἱό (τὸ γνωστὸ *Filioque*), ἡ ὁποία θέτοντας δύο ἀρχὲς στὴν Ἁγία Τριάδα αἴρει τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ὑποβαθμίζει τὸ πρόσωπο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Βλ. σχετικὰ τὴν παλαιότερη μελέτη μας: «Ἡ ὑποτίμηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴ διδασκαλία τοῦ *Filioque*», *Πελοποννησιακὰ Γράμματα* 2 (2017), σσ. 715-723.

81. Λόγος ΛΑ' – Θεολογικὸς Πέμπτος, ΙΔ', ΒΕΠΕΣ 59, 273²²⁻²⁵: «ὅταν μὲν οὖν πρὸς τὴν θεότητα βλέψωμεν, καὶ τὴν πρώτην αἰτίαν, καὶ τὴν μοναρχίαν, ἐν ἡμῖν τὸ φανταζόμενον ὅταν δὲ πρὸς τὰ ἐν οἷς ἡ θεότης, καὶ τὰ ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας ἀχρόνως ἐκείθεν ὄντα καὶ ὁμοδόξως, τρία τὰ προσκυνούμενα». Ἄν καὶ θὰ ἦταν βέβαια παρακινδυνευμένη μία τέτοια σύγκριση, ἴσως θὰ τολμοῦσε κάποιος νὰ πεί ὅτι τὰ λεγόμενα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἐδῶ θυμίζουν κατὰ κάποιον τρόπο τὴ θεωρία τῶν κβάντων στὴ σύγχρονη φυσική.

82. Τὸ συμβεβηκὸς εἶναι «ὄρος ἀριστοτελικός, ποὺ δηλώνει καθετὶ ποὺ δὲν ἔχει αὐτοτελὴ ὑπόσταση, ἀλλ' εἶναι προσδιορισμὸς τοῦ ὄντος ἢ τῆς οὐσίας, π.χ. τὸ ποιόν, τὸ ποσό, ὁ τόπος ποὺ καταλαμβάνει, ὁ χρόνος, ἡ σχέση του μὲ ἄλλα ὄντα κ.λπ. Τὸ συμβεβηκὸς εἶναι τὸ “συνοδευτικόν”, τὸ “σύνδρομο” τοῦ ὄντος. Συμβεβηκὸς λέγεται ἐπίσης καὶ κάθε τυχαῖο, δευτερεῖον καὶ μεταβαλλόμενο γνώρισμα» (Σ. Γκίκας, *Φιλοσοφικὸ Λεξικό*, Ἀθήνα 1987, σ. 290).

83. Ἐδῶ ὑπόκειται ἡ θεωρία τοῦ νομιναλισμοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ γενικὲς ἔννοιες εἶναι μόνο φιλὰ ὀνόματα. Βλ. σχετικὰ τὴν παλαιότερη μελέτη μας: «Ρεαλισμὸς, νομιναλισμὸς καὶ ὀρθόδοξη δογματικὴ θεολογία», *Παρνασσός ΜΖ'* (2005), σσ. 137-144.

«αυτέκφαντος» (αυτοφανερούμενη)⁸⁴. Ἡ θεότητα εἶναι ἀληθῶς μονάδα καὶ τριάδα, μονάδα κατὰ τὴν οὐσία, τριάδα κατὰ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς. Ἡ ἴδια εἶναι ὅλη μονάδα, πού δὲν μερίζεται σὶς ὑποστάσεις, καὶ ὅλη τριάδα, πού δὲν συγχέεται στὴ μονάδα⁸⁵.

Παρὰ τὶς πολὺ διαφωτιστικὲς αὐτὲς ἐπισημάνσεις, πῶς γίνεται νὰ εἶναι ἡ θεότητα «ἀμέριστος ἐν μεμερισμένοις», ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος⁸⁶, παραμένει ἐς αἰὲ μυστήριον⁸⁷, «παράδοξο» (ἀνεξήγητο, ἀκατάληπτο), σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἅγιο Μάξιμο⁸⁸. Ἴσως νὰ τὸ ξέραμε, ἂν δὲν ἦταν «ἀπερινόητος ἀνθρώπου φύσει καὶ ἄρρήτος παντελῶς ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ»⁸⁹. Τότε θὰ γνωρίζαμε καὶ τί εἶναι ἡ γέννηση τοῦ Υἱοῦ ἀπὸ τὸν Πατέρα, τί εἶναι ἡ ἐκπόρευση

84. Δηλαδή δὲν προηγείται ἡ θεία οὐσία τῶν τριῶν ὑποστάσεων ὡς αἰτία τῆς ὑπαρξῆς τους. Πρβλ. Μ. Φαράντος, *Ἡ περὶ Θεοῦ ὀρθόδοξος διδασκαλία*, σ. 386: «“Θεὸς καθ’ αὐτόν” δὲν ὑπάρχει, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ὑπάρξεως κάποιας θείας φύσεως ὡς μιᾶς “τετάρτης” πραγματικότητος».

85. *Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν πρὸς τινὰ φιλόχριστον ἐρμηνεία σύντομος*, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, τόμ. Β', σ. 195. Πρβλ. Ἰω. Καρμίρης, *Σύνοψις τῆς Δογματικῆς Διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1960, σσ. 16-17: «Τοιοτοτρόπως ἡ μία θεία οὐσία εἶναι ἐν ταῖς τρισὶν ὁμοτίμοις καὶ ἀδιαίρετοις ὑποστάσεσι, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποτελεῖται ἐξ αὐτῶν, καθ’ ὅσον νοοῦμεν ταύτας οὐχὶ ὡς μέρη τῆς θεότητος, οὔτε ὡς ποιότητας ἐν ἄλλῳ θεωρουμένας, ἀλλ’ οὔτε καὶ ὡς ὄψεις ἢ ἐκφάνσεις τῆς μιᾶς θείας οὐσίας, ἀλλ’ ἐκάστην τούτων ὡς ἰδίως καὶ καθ’ ἑαυτὴν ὑφισταμένην ἐν τῇ μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ θείᾳ οὐσίᾳ, ἥτις εἶναι κοινὴ καὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων».

86. *Λόγος ΛΑ', ΙΔ'*, ΒΕΠΕΣ 59, 273²⁰.

87. Πρβλ. Χρ. Ἀνδρουτσος, *Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1992, σ. 89: «Τὸ δόγμα τῆς ἁγίας Τριάδος, ὑπερβαῖνον τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν καὶ μόνον ἐπὶ τῆς αὐθεντίας τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἐρειδόμενον, δὲν δύναται νὰ καταστῇ προσιτὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, ἀλλ’ οἰκειοῦται τις αὐτὸ μόνον διὰ τῆς πίστεως».

88. *Περὶ ἀγάπης κεφαλαίων ἑκατοντὰς δευτέρα*, ΚΘ', Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, τόμ. Β', σ. 18: «Χρὴ γὰρ καὶ τὸν ἕνα Θεὸν τηρεῖν καὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν, κατὰ τὸν μέγαν Γρηγόριον, καὶ ἐκάστην μετὰ τῆς ἰδιότητος. Καὶ γὰρ διαρεῖται μὲν, ἀλλ’ ἀδιαίρετως, κατὰ τὸν αὐτόν, καὶ συνάπτεται μὲν διηρημένως δέ. Καὶ διὰ τοῦτο, παράδοξο καὶ ἡ διαίρεσις καὶ ἡ ἔνωσις. Ἐπεὶ τί ἔχει τὸ παράδοξον, εἰ ὡς ἀνθρώπος ἀνθρώπῳ ἦνωται τε καὶ κεχώριται, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί, καὶ οὐδὲν πλέον;». Πρβλ. Ὁσίου Θαλασσίου, *Περὶ ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας ἑκατοντὰς τετάρτη*, ιγ', Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, τόμ. Β', σ. 228· Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, Α' 8 (8), ΝΜ, σ. 48.

89. Μ. Βασιλείου, *Ἀνατρεπτικὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου*, Λόγος Α', 14, ΒΕΠΕΣ 52, 175²⁵⁻²⁶.

τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ποιὰ ἡ διαφορὰ μεταξὺ γεννήσεως καὶ ἐκπορεύσεως. Ἀλλὰ «τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ»⁹⁰.

SUMMARY

The unity and the triune of God (The trinitarian doctrine)

By Michael Galenianos, *PhD*
National and Kapodistrian University of Athens

The trinitarian doctrine is the “most fundamental doctrine of the Church”. Its content is summed up in the fact that God is one and also triune. This is not an arbitrary invention, but arises from God’s revelation, as recorded in the Holy Bible. The present issue on the trinitarian doctrine includes three sections. In the first, the teaching of the Holy Bible and the Tradition of the Church about the unity of God (that God is one) is described, in the second, the biblical testimonies about the triune of God are briefly presented, and in the third, the Orthodox teaching on the coexistence of the unity and triune of God is quoted.

90. Α΄ Κορ. 2, 11.